

ANOMAL BOLALARNI SOG‘LOM TENGDOSHLARI ORASIDA INKLYUZIV TA‘LIM BERISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

*Ochilov Chingiz Qaxramonovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Umumiy psixologiya kafedrası o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada anomal bolalar sog‘lom tengdoshlari orasida inklyuziv ta‘limda yoki maxsus ta‘lim-tarbiya muassasalarida tarbiyalanishi Yordamga muhtojlik, himoyasizlik bilan bir qatorda imkoniyati cheklangan bolalarda qalb, ruhning oliy darajada rivojlanganligi, jismoniy kamchilik o‘rnini to‘ldirish masalalariga qaratilgan. Bolalarning sog‘lom tug‘ilishini ta‘minlash, anomaliyalarning oldini olish hamda jismoniy yoki ruhiy rivojlanishda kamchiliklari bo‘lgan bolalarni ertaroq aniqlash chora-tadbirlari to‘g‘risida fikrlar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: Anomal bolalar, taraqqiyot, inklyuziv ta‘lim, imkoniyati cheklanga, nuqson, ta‘lim, tarbiya, rivojlanish, kasbiy mahorat, shaxs, texnologiya.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF INCLUSIVE EDUCATION OF ANOMALOUS CHILDREN AMONG HEALTHY PEERS

*Ochilov Chingiz Kakhramonovich
Jizzakh State Pedagogical University
Lecturer in the Department of general psychology*

Annotation: The article deals with the issues of raising abnormal children among healthy peers in an inclusive education or in special educational institutions. In addition to the need for help, defenselessness, a high level of development of the soul and spirit in children with disabilities, compensation for physical disabilities. Opinions were expressed on measures to ensure the healthy birth of children, the prevention of anomalies and the early detection of children with defects in physical or mental development.

Key words: Abnormal children, development, inclusive education, disabled person, defect, education, upbringing, development, professional qualities, personality, technology.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ АНОМАЛЬНЫХ ДЕТЕЙ СРЕДИ ЗДОРОВЫХ СВЕРСТНИКОВ

Ачилов Чингиз Кахраманович

Джизакский государственный педагогический университет

Преподаватель кафедры общей психологии

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы воспитания аномальных детей среди здоровых сверстников в условиях инклюзивного образования или в специальных образовательных учреждениях. Помимо потребности в помощи, беззащитности, высокого уровня развития души и духа у детей с ограниченными возможностями здоровья, компенсация физических недостатков. Высказаны мнения о мерах по обеспечению здорового рождения детей, профилактике аномалий и раннему выявлению детей с дефектами физического или психического развития.

Ключевые слова: Аномальные дети, развитие, инклюзивное образование, инвалид, дефект, образование, воспитание, развитие, профессиональные качества, личность, технология.

O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qilish eng asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan mamlakatimizda so'nggi yillarda ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor berilib, ular uchun har tomonlama imkoniyat yaratish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Jahonda imkoniyati cheklangan o'quvchilarning ta'lim tarbiyasini rivojlantirishda o'qituvchining kasbiy mahoratiga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bu boradagi olib borilayotgan keng ko'lamlı islohotlar qatorida nogironligi bor shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qilish bo'yicha yangi bir huquqiy tizim yaratildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 21 dekabrda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bandligiga ko'maklashish hamda ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori hamda 2021 yil 23 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Nogironligi bo'lgan shaxslar ishlari bo'yicha idoralararo kengash faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Ushbu qarorlarning amaliy ahamiyati shundaki, Unga ko'ra, nogironligi bor shaxslarning huquq va manfaatları belgilandi. Nogironligi bo'lgan shaxslar ijtimoiy

himoyasi bu tibbiyot muammosi deb emas, balki, birinchi navbatda, inson huquqlari masalasi sifatida ta'riflandi. Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" degan gaplari qariyb bir asrki o'zining axamiyatini yo'qotgani yo'q. Shaxsning ruhiy rivojlanishi hammada ham bir zaylda kechmaydi. Ayrim sabablarga ko'ra jamiyatda imkoniyati cheklanganlar ham uchraydi. Ularning ta'lim-tarbiyasi alohida e'tibor talab qiladi. Bunday shaxslarga oilaviy yoki pedagogik tarbiyada jiddiy e'tibor berish kerak bo'lgan, ularning ijtimoiy moslashishi bilan bog'liq muammolarni bartaraf etishning asosi bo'lgan muhim jihatlar bor. Imkoniyati cheklangan (nogiron) - bu shaxsiy ehtiyojlarini va ijtimoiy hayot yetishmovchiliklarini qisman yoki to'liq o'zi mustaqil ta'minlay olmaydigan istalgan shaxs. Nogironlik qabul qilingan tasnifnomaga ko'ra organizmdagi domiy buzilishlarga olib keluvchi, hayot faoliyatining cheklanishiga sabab bo'luvchi, alohida ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga ehtiyoj tug'diruvchi ijtimoiy zaiflik sifatida talqin etiladi. Har bir bola o'ziga xos ijtimoiy muhitda o'sadi, tabiiyki unga ijobiy hamda salbiy ta'sirlar turlicha bo'ladi. Bolani voyaga yetgunicha oq choyshabga o'rab katta qilishning iloji yo'q va doim ham bolaga yetarlicha e'tibor qila olmaymiz. Qaysidir vaziyatda kimningdir e'tiborsizligi, kimningdir aybi bilan bolada ayrim muammolar shakllanadi. Bu muammolarni xal etish uchun imkoniyati cheklangan bolalarning maktablarga kelishi uchun to'siqsiz muhit yaratish, yangi quriladigan maktablarni huddi shunday sharoitlar bilan qurish, pedagog kadrlar tayyorlash, o'quv bazasini takomillashtirish kabi vazifalar belgilangan. Anomal bolalar sog'lom tengdoshlari orasida inklyuziv ta'limda yoki maxsus ta'lim-tarbiya muassasalarida tarbiyalanishi va o'qitilishi kerak. Bolaning umumiy rivojlanishiga har tomonlama kuchli ta'sir etgan nuqsonlargina uni anomal bola deb hisoblashga asos bo'lishi mumkin. Bolalar va o'smirlarning rivojlanishi o'z ichiga ham jismoniy holatlarni, ham ruhiy jarayonlarni oladi. Inson biologik mavjudot bo'lganligi sababli tabiatning qonunlari unga ham taalluqlidir. Ammo bu qonunlar boshqa jonli mavjudotlardan ko'ra insonga boshqacharoq ta'sir etadi. Boshqa jonli mavjudotlar tashqi muhitga moslashib, o'zlarining hayot kechirishlari uchun tayyor narsalardan foydalansa, inson jamiyatda yashar ekan, kerakli narsalarni o'zi ishlab chiqaradi. Shaxsning rivojlanishi, kamolot darajasiga yetishi masalasiga turli asrlarda, turli g'oyalar bilan qurollangan olimlar, faylasuflar, psixologlar turlicha yondashganlar. Ingliz faylasufi Djon Lokk fikricha, jamiyatda kishilarning rivojlanishida yetakchi omil — muhitdir. Amerikalik psixolog E. Torndayk fikricha, bola genlarning maxsus zaryadlangan

batareyasidir, bu batareya o'zgarimas bo'lib, bolaning faqat jismoniy rivojlanish holatiga belgilab qolmasdan, balki aqliy sifatlarini ham belgilaydi.

Maxsus maktab-internatlarda esa nogironlik jihatidan bir-biriga o'xshash bo'lgan bolalar Ta'lim va tarbiya olishi jarayonida atrofidagi tengdoshlari ham o'ziga o'xshashligi, u kabi kasallik bilan og'rigani uchun ham ortiqcha ruhiy bosimlar kuzatilmaydi va ular o'zlarini atrofda gilardan zaif va kuchsizday his etishmaydi.

Insonning ijtimoiylashuvi uzluksiz rivojlanish jarayoni sifatida va shaxsning o'zini o'zi rivojlantirishi ijtimoiy moslashuv bilan uzviy bog'liqdir. Aslida, ijtimoiy moslashuv eng muhimi mexanizmi, inson sotsializatsiyasining o'ziga xos shaklidir. Ijtimoiy moslashuvni tushunish uchun uning tuzilishini ko'rib chiqish kerak. Psixologiya fanidan ma'lumki, shaxsning faoliyati uning rivojlanishida asos hisoblanadi. Bu fikr faoliyatning rolga ham tegishlidir. Turli-tuman, faol faoliyat jarayonida insonlarning barcha imkoniyatlari rivojlanib va ijobiy hayot tajribalari to'planib boradi. O'sib kelayotgan kishi dunyoni chuqurroq, tolaroq bilib boradi. Ikkinchi tomondan, inson o'z faoliyati bilan atrof-muhitga ta'sir etadi. Muayyan shaxs boshqa odamlarga, narsalarga, voqealarga o'z munosabatini bildirib, rivojlanib boradi. Rivojlanishiga ta'sir etmaydigan, u umumiy maktab sog'lom tengdoshlari qatori uzlashtiradigan bo'lsa, u anomal bolalar toifasiga kirmaydi. Katta yoshdagi kishilarda ma'lum sabablarga ko'ra paydo bo'lgan nuqsonlar ham ularning umumiy rivojlanishiga ta'sir etmasa, bu kishini anomal deb hisoblash mumkin emas. Maxsus yordamga muhtoj anomal bolalarning jismoniy ruhiy rivojlanishida kuzatiladigan og'ir, keskin o'zgarishlar bola shaxsining tarkib topishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun bunday bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish uchun maxsus sharoit yaratilishi kerak, ya'ni ular maxsus bog'cha va maktablarda, maxsus dastur va darsliklar asosida o'qitilishi va tarbiyalanishi zarur, ular maxsus yordamga muhtoj. Har qanday anomal rivojlanish markaziy yoki periferik nerv sistemasidagi organik yoki funktsional o'zgarishlarga aloqador bo'lishi mumkin. Bola rivojlanishidagi turli xil kamchiliklar noqulay muhit, notug'ri tarbiya, ta'lim natijasida ham paydo bulishi mumkin. Masalan, noqulay oilaviy sharoit, pedagogik qarovsizlik, o'qituvchining bolaga noto'g'ri munosabati va boshqa ko'pgina sabablar bola rivojlanishiga salbiy ta'sir kursatib, uning dastur materiallarini yaxshi o'zlashtira olmasligiga, ulgurmovchi o'quvchilar orasiga qo'shilib qolishiga sabab buladi. Shunday bo'lsada, biz bunday bolani anomal bolalar toifasiga kiritmaymiz, chunki uning rivojlanishidagi kamchiliklar organizmdagi qanday bo'lmasin biror organik yoki

funktsional patologik o'zgarishlarga bog'liq bo'lmay, balki boshqa sabablardan kelib chiqqan. Mamlakatimizda bolalar anomaliyasining oldini olish yuzasidan ko'pgina choralar ko'rilmogda, bu sohada anchagina yutuqlarga ham erishildi. O'zbekistonda aholini davolash profilaktikasi kengaygani hamda meditsina sohasidagi katta yutuqlar munosabati bilan anomal bolalar soni nisbatan kamaydi. Bolalarning chechak, o'lat, tif, vabo, traxoma, qizamiq va bolalarga xos boshqa yuqumli kasalliklar orqasida anomal bo'lib qolish hodisalari uchrab turadi. Irsiy omillar hamda intoksikatsiya va organizm shakllanayotgan paytda bosh miya, analizatorlarning zararlanishiga olib boradigan boshqa sabablar tufayli bolaning anomal bo'lib qolish hollari hali ham uchrab turadi. Bu masalani tez va samarali hal bo'lishini ta'minlash maqsadida onaning xomiladorlik davridan boshlab to bola voyaga etgunga qadar uning rivojlanishi tibbiyot xodimlari, o'qituvchi va tarbiyachilar, psixolog, psixologlar tomonidan nazorat qilinib,» Sog'lom avlod» dasturini to'g'ri amalga oshirilishini ta'minlash chora-tadbirlari ishlab chiqilmoqda, tashkil etilmoqda. Natijada, harakat-tayanch a'zolari jarohatlangan bolalar ham aniqlanib, ularga maxsus yordam ko'rsatilmoqda. Ixtisoslashtirilgan maktablarning o'zida nogironligi bor shaxslarning harakatlanishi uchun sharoit yaratilganiga ko'p bo'lmadi, darsliklarda muammolar bor. «O'zbekistonda ham xuddi chet eldagi kabi imkoniyati cheklangan bolalar uchun umumta'lim maktablarida sharoit yaratilsa, juda zo'r bo'ladi. Lekin bizda ba'zi muammolar bor. Masalan, kadrlar masalasi. Ko'rish qobiliyatida muammosi bor bolalar toifasi bilan tiflopedagog alohida ishlashi kerak. Bizda hali hatto oliy ta'limda tiflopedagogikani o'qitadigan kadrlar yetishmaydi. Bundan tashqari, o'qituvchilarni ham ruhan tayyorlab olish kerak. Maktablarda o'qituvchilar ko'pincha lider o'quvchilar bilan ishlashga o'rgangan. Ular o'qituvchini tez ilg'aydi, tushunadi va yaxshi natijalar ko'rsata oladi. Sog'lom bolalar bilan bir maktabga boradigan imkoniyati cheklangan bolaning esa lider bo'la olish ehtimoli kam, sababi ular eshitishga, ko'rishga va tushunishga boshqalardan ko'ra ko'proq kuch sarflashi kerak bo'ladi. Shu narsalarni o'qituvchilar to'g'ri qabul qila olishi va ular bilan yaxshi munosabatni yo'lga qo'ya olishi zarur. Buning uchun esa avvalo ularning o'zi tayyor bo'lishi kerak.

Agar umuman imkoniyati cheklangan bolaga dars o'tmagan o'qituvchining sinfiga shunday bolalar borsa, u dastlab bola tilini tushunmasligi, uning qiyin o'zlashtirishini qabul qila olmasligi mumkin. Shuning uchun o'qituvchilarni imkoniyati cheklangan bolalar bilan ham ishlashga o'rgatish lozim». Bolaning inklyuziv muhitda boshqalardan o'zini kam his qilmasligi, jismoniy imkoniyati cheklanganidan

siqilmasligi uchun sharoit yaratish muhim. Umumta'lim maktabiga boradigan imkoniyati cheklangan bolalarga o'qituvchi alohida yondashishi kerak bo'ladi. Kichik sinf o'quvchilari nogironligi bor bolalar haqida hech qanday tasavvurga ega bo'lmaydi. Ularning ustidan kulmaslik kerakligini, ular ham boshqalar qatori oddiy odam ekanini, faqat sal kuchsizroq ekanini tushunishmaydi.

Inklyuziv ta'limda o'qituvchining kasbiy mahorati bosh omil hisoblanadi. Avvalo o'qituvchi inklyuziv tafakkurga ega bo'lishi va ta'lim sifati mas'uliyatini o'z zimmasiga olishi shart. Inklyuziv ta'lim berish o'qituvchilar ishi sifatining asosiy mezonlari – o'qituvchi o'quvchilarning turli toifada ekanligiga qaramay barcha bolalarning huquqini himoya va hurmat qilishi. Yana bir sifat – hamkorlikni yo'lga qo'yish. Chunki o'qituvchilar uchun hamkorlik va o'zaro fikr almashish muhimdir. O'qituvchi o'z faoliyatini tizimli baholab borishi, muntazam malakasini oshirishi, alohida ta'lim ehtiyojlari bor bolalarning intizomli va muassasalararo guruhlar bilan samarali ishlashi uchun liderlik hamda boshqaruv malakalarini qo'llash, muammolarni birgalikda hal qilish, keng qamrovli maktab hamkorligini yo'lga qo'yish kabi xislatlarga ega bo'lish kerak. Ma'lumki, inklyuziv ta'limda maxsus ta'lim ehtiyojidagi bolalar barcha bolalar bilan birga ma'lum maqsadda turli qobiliyatlarga muvofiq guruhlashtiriladi. Maxsus ta'lim aqliy, jismoniy tashqi ko'rinishga muvofiq amalga oshirilsa, inklyuziv ta'lim bolaning qobiliyati va imkoniyatlariga ko'ra belgilanadi. Maxsus ta'lim o'qitishning maxsus va alternativ dasturlari orqali o'qitilsa, inklyuziv ta'lim bolaga yo'naltirilgan va moslashtirilgan, yo'riqnomali, barchaga mo'ljallangan o'quv dasturi asosida o'qitiladi.. Inklyuziv ta'limning o'ziga xos muhim jihati shundaki, bolalar va o'qituvchi bir birlaridan o'rganishadi hamda muammolarni birgalikda hal etishadi. Bu ta'lim bir tomonlama bo'lmasligi kerak. Bu maqsad va vazifalarning hal etilishi o'qituvchilar va tarbiyachilari zamon bilan hamnafas bo'lishga, yoshlarni tarbiyalash dardi bilan yashash va kelajakni aniq ko'ra olishga o'rgatadi

Har bir o'qituvchi shaxsida mamlakatimizning dolzarb muammolarini, maqsad va vazifalarini vijdonan tasavvur qilib, aniq bajarib borishi uchun shijoat bilan o'z imkoniyati, bilimi, tajribalarini ishga solishga o'rgatadi hamda pedagogik faoliyatga ijodiy yondashish malakalariga ega bo'lishni tarbiyalaydi. Zamonaviy pedagogik jarayon eshitish qobiliyati cheklangan bolalar uchun Ijtimiylashuv yo'nalishi, o'zini o'zi rivojlantirish va eshitish qobiliyati cheklangan bola shaxsini anglashiga asoslangan yangi Ta'lim muhitini yaratishni talab qiladi. Shu sababli, maktabgacha Ta'lim va tarbiya tizimiga, ayniqsa eshitish

qobiliyati cheklangan bolalar uchun axborot texnologiyalarini joriy etish zarur.

Bolalar kompyuter bilan nisbatan erta tanishishadi. Amaliyot shuni ko'rsatdiki, darslarga qiziqish sezilarli darajada oshadi, bilim qobiliyatlari darajasini oshiradi. Mavzuni tushuntirishda yangi nostandart usullaridan foydalanish, ayniqsa o'yin uslubida, beixtiyor e'tiborni kuchaytiradi, ixtiyoriy e'tiborni rivojlantirishga yordam beradi. Bunday holda, turli xil idrok kanallari ishtirok etadi, bu nafaqat faktlarda, balki bolalar xotirasida, ayniqsa kar va eshitish qobiliyati cheklangan bolalar xotirasida ma'lumotlarni joylashtirishga imkon beradi. Multimediya taqdimoti shaklida materialni taqdim etish o'quv vaqtini qisqartiradi va bolalar salomatligi resurslarini bo'shatadi. Bundan tashqari, o'quv jarayonida taqdimotlardan foydalanish sizga quyidagilarga imkon beradi: bolalarni qiziqtirish, tarbiyaviy effektlarni oshirish, materialni o'rganish sifatini oshirish, tayyorgarligi har xil darajadagi bolalarga differentsial yondashuvni amalga oshirish, bir vaqtning o'zida turli xil qobiliyat va qobiliyatlarga ega bolalarni tashkil etish. Zamonaviy maxsus maktablar doimo o'qitish va tuzatish jarayonini yanada samarali, rivojlanib va qiziqarli qilishga yordam beradigan yangi usullarni izlaydi. Ushbu oqibatlar trener tomonidan ishtirokchilarga etkaziladi hamda ularning fikrlari ham tinglanadi. Va trener ishtirokchilardan salbiy emotsiya va hissiyotlarning oqibatlari bo'yicha shaxsiy fikr va mulohazalarini eshitishi kerak hamda ularni ratsional va konstruktiv muhokama qilishi lozim. "Mening hayotdagi shiorim" trening mashg'ulot tavsiya etiladigan holatlar: guruhiy psixokorreksion faoliyatda hamda individual psixokorreksion faoliyatda qo'llanilishi mumkin bo'lib *emotsional-hissiy sohadagi buzilishlarni, *qadriyatlar tizimida yuzaga kelgan buzilishlarni, *xarakter aktsentuatsiyasini psixokorreksiya qilishda, shuningdek motivatsion sohani rivojlantirishda va psixologik resurslarni shakllantirishda. Ishtirokchilarga hayotda unga doimo olg'a intilishga, kuch va g'ayrat topa olishga, kelajakka ishonchini kuchaytirishga har vaqt yordam bera oladigan hayotiy motivatsion (ilhomlantiruvchi) shior o'ylab topish topshirig'i beriladi. Shunga e'tibor berish so'raladiki, o'sha shiorni siz doimo ko'rinib turadigan joylarga yozib qo'ya oladigan bo'ling va uni ko'rganda sizda beixtiyor hayotga nisbatan motivatsiya (qiziqish va intilish) paydo bo'lsin. O'ylab ko'rish uchun 5-10 daqiqa vaqt berilish mumkin. Ijodiy, o'ziga xos yondoshish so'raladi. Shundan so'ng hamma o'zining shiorini o'qib eshittiradi.

Ishtirokchilardan ushbu shiorlarini yozib olishlari, doimo yodda tutishlari tavsiya etiladi. Chunki ushbu shior bevosita mazkur trening bilan bog'liq barcha bilim-ko'nikmalarni yodga tushishini

va saqlanishini ta'minlaydi. Trener ishtirokchilarning shiorlarini diqqat bilan tahlil qilishi hamda o'rni kelsa ularni psixologik tahlil qilib ushbu shior uning o'ziga yoki boshqalarga qanday ijobiy va salbiy ta'sir qilishi mumkinligini aytib o'tishi lozim. Chunki, gohida o'quvchilarda destruktiv printsiplar hayotiy shiorga aylanib qolishi kuzatiladi, psixologning vazifasi o'quvchilardagi shunday destruktiv, shaxs shakllanishiga salbiy ta'sir qiluvchi omillarni bartaraf qilishdan iborat. Bu mashg'ulot orqali o'quvchining dunyoqarashi va tafakkur tarzini ham o'ziga xos ravishda diagnostika va korrektsiya qilish imkoni yuzaga keladi. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan ishlaydigan mutaxassislarning kasbiy malakalarini oshib boradi. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar va ularning ota-onalari bilan psixologik diagnostika va psixokorreksion ishlarni olib borish asosida imkoniyati cheklangan bolaning dunyoqarashi shakllanishiga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.X.S,Shokirova. Ta'lim muassasasida imkoniyati cheklangan shaxslarni o'qitishning odatiy muammolari va ularni ijtimoiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash zarurati *Международный научный журнал №5 (100), часть2 «Научный импульс» Декабрь, 2022 2160 б.*

2.G. A . Nabiyeva. «Imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim-tarbiya olishlari» *scientific progress, vol. 1, no. 5, 2021, pp. 368-372.*

3.Qaxarova. D.S. *Inklyuziv Ta'lim texnologiyasi. T. 2014.*

4.Kamolova, Sh. (2021). *Talim jarayonida interfaol usullardan foydalanishning afzaliklari. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, (2).*